

IVANA HOLZBACHOVÁ

OBRAZ ČESKÝCH DĚJIN U VOLTAIRA

V běžném pojetí dějin myšlení je osvícenství chápáno především jako francouzské osvícenství a pro francouzské osvícenství je opět mezi jinými charakteristické jméno Jeana-Marie Aroueta zvaného Voltaire. V běžném pojetí osvícenství je pak jméno Voltaire spojeno především s jeho bojem proti klerikalismu, případně s jeho románem *Candide*. Méně je už Voltaire znám jako dramatik, jako popularizátor Newtona a jako historik. V českém výboru z Voltaira z roku 1957 (Voltaire — myslitel a bojovník) už najdeme úryvek z *Essay sur les moeurs*, který dokumentuje Voltairovo novátorství související s chápáním dějin a totéž se lze dočíst ve speciálnějších publikacích věnovaných dějinám filozofie.

Ani v těch se však neuvádí, že se Voltaire v *Eseji o mravech* koncipovaném jako přehled světových dějin, tj. zejména tehdy známých dějin Evropy, amerického kontinentu a Asie, dotkl také dějin českých. Ty musí v tomto obrovském záběru nutně zaujímat pouze skromné místo, bude však zajímavé seznámit se s Voltairovými názory na ně.

Voltaira přitahovaly pouze dvě epizody českých dějin, a to ty, které svým způsobem zasáhly i do dějin evropských. Je to za prvé husitství a za druhé pražská defenestrace z roku 1618 a její následky.

Pokud jde o husitství, věnuje se mu Voltaire především v souvislosti s Kostnickým a Basilejským koncilem.

První zmínku nalezneme v samotném závěru kapitoly LXXII *Eseje o mravech*, která je věnována Kostnickému koncilu. Poté, co vylíčil problematiku papežského schizmatu a jeho řešení, dostává se Voltaire k dalším reformním závěrům koncilu, ve kterých hrál velkou roli Jean Gerson, kterého stálo „hodně úsilí získat odsouzení těchto tvrzení: existují případy, v nichž je vražda mravným činem, mnohem chvályhodnější *jedná-li se o rytíře než o panoše, a mnohem více jedná-li se o vládce než o rytíře*. Tato doktrína o vraždě byla hlášána člověkem zvaným Jean Petit, doktorem Pařížské univerzity v souvislosti se zavražděním vévody Orleánského, králova bratra. Koncil se dlouho vyhýbal Gersonovu podání. Nakonec bylo nutno tuto doktrínu o vraždě odsoudit; stalo se tak, aniž byl jmenován františkán Jean Petit, ani františkán Jean de Rocha, jeho

obhájce.“¹ V poznámce pod čarou (K) se uvádí: „Jan Hus, který byl vinen méně, byl upálen zaživa; ale Jan Hus napadl nároky kněží a oba františkáni pouze lidská práva.“²

Následující kapitola je věnována celá Janu Husovi a Jeronýmu Pražskému. Voltaire líčí nejprve stav západního světa po rozpadu Římské říše a konstatuje úpadek vysoké kultury. Jediná organizace, která dokázala udržet alespoň její zbytky, byla církev a ta z tohoto faktu čerpala svou moc. Po založení univerzit se někteří univerzitní doktoři obrátili proti zlořádům, zejména proti srůstání světské a duchovní moci. V tomto kontextu interpretuje Voltaire Johna Wiclefa, u něhož zdůrazňuje především jeho politické učení, tj. snahu o nezávislost Anglie na Římu. Přes odsouzení Wiclefa v Anglii se jeho práce rozšířily po Evropě a „pronikly do Čech, země ještě nedávno barbarské, která z nejhrubší neznalosti začala přecházet k jinému druhu ignorance, které se říká *erudice*“³

Voltaire připomíná založení Karlovy univerzity a skutečnost, že díky Dekretu kutnohorskému, který byl inspirován Husem, se v ní poměr hlasů změnil z původních třech ku jedné ve prospěch německého národa na jeden ku třem ve prospěch národa českého. „Rozhořčení Němci odešli; a stali se nesmiřitelnými Husovými nepřáteli.“⁴ Voltaire pak přechází přímo k problematice Husovy hereze a jeho odsouzení: „V té době získal některé Wiclefovy práce; odmítal stále doktrínu, ale přijal všechno, co žluč tohoto Angličana rozšířila proti skandálům spojeným s papeži a biskupy a proti skandálními exkomunikacím vyhlášeným lehkomyšlně a zároveň vztekle; konečně proti veškeré církevní moci, na kterou se Wiclef díval jako na uzurpaci.“⁵

Voltaire dále líčí rozhořčení, které Husovo vystoupení vyvolalo u nejvyšší hierarchie a konstatuje, že Hus byl pod ochranou královny. Nepřipomíná interdikt, který byl vyhlášen v souvislosti s Husem, a přechází přímo ke Kostnickému koncilu, na který se Hus vypravil pln sebedůvěry a vybaven průvodním listem císaře Zikmunda, kterým ho císař prohlašuje za člověka pod svou ochranou pro cestu, pobyt i návrat. Konstatuje, že přesto byl okamžitě zatčen a uvězněn. V poznámce (K) se pak zmiňuje, že abbé Pluquet v práci *Dictionnaire des Hérésies* se Zikmunda zastává: Byl prý pouze slabý a nedokázal se bránit proti otcům koncilu, kteří byli sami pokrytci a barbaři. S rozhořčením konstatuje, že „v 18. st. první stolice morálních věd založená ve Francii měla jako prvního profesora člověka, který bránil Kostnici. Co bychom řekli o Turcích, kdyby oznámili, že ustavili stolicí geometrie a že ji dali člověku, který měl to neštěstí, že objevil kvadraturu kruhu?“⁶

V souvislosti s Husovými slyšeními před koncilem odsuzuje Voltaire jak mlichernost tehdejší teologie vztahující se ke sporu o univerzália, tak nároky koncilu na absolutní platnost svých výroků. Jeden z koncilových otců prý Husovi

1 Voltaire: *Essai sur les moeurs*, (Oeuvres complètes 1878) díl I., s. 552, zdůraznil Voltaire..

2 Tamtéž, díl I., s. 552.

3 Tamtéž, díl II., s. 2, zdůraznil Voltaire.

4 Tamtéž, díl II., s. 3.

5 Tamtéž, díl II., s. 3.

6 Tamtéž, díl II., s. 3–4.

řekl: „Jestliže svatý koncil prohlásí, že máte jen jedno oko, nepomůže vám, že máte dvě zdravé oči, musíte přiznat, že jste jednooký.“⁷ Voltaire konstatuje: „Jan Hus nepřijal žádný z Wiclefových výroků, které dnes oddělují protestanty od římské církve; přesto byl odsouzen ke smrti v plamenech. Když jsem hledal důvod této ukrutnosti, nemohl jsem nikdy nalézt jiný, než onen duch tvrdohlavosti, který pramenil ve školách. Koncilovní otcové absolutně vyžadovali, aby Hus odvolal; A Jan Hus, přesvědčený, že má pravdu, nechtěl v žádném případě doznat, že se mýlil... Dal přednost tomu, aby byl upálen, než aby uznal, že se mýlil.

Koncil byl stejně nepružný jako on: ale tvrdohlavost, s jakou jdeme na smrt, má v sobě cosi heroického; tvrdohlavost rozsudku je velmi krutá.“⁸

Voltaire se dále zabývá Jeronýmem Pražským, kterého si cení výše, jak co do ducha, tak co do výmluvnosti. Inspiruje se srovnáním Jeronýma a Sokrata, které provedl Poggio z Florencie: „Sokrates byl skutečně odsouzen jako Jan Hus a Jeroným Pražský, protože na sebe upoutal nepřátelství sofistů a kněží své doby; ale jaký rozdíl mezi mravy v Aténách a na Kostnickém koncilu; mezi pohárem sladkého jedu, který, daleko od veškerého strašného a hanebného aparátu nechali vypít klidně občanovi obklopeném svými přáteli, a příšerným mučením ohněm, do kterého kněží, služebníci dobrotivosti a míru, uvrhli jiné kněze, jistě, příliš tvrdohlavé, ale čisté a obdivuhodně odvážné!“⁹ Srovnává dále Husův a Jeronýmův osud s osudem Jana XXIII, který byl obviněn ze všech zločinů, a přece ztratil jen svou čest.

Husova smrt vedla k husitským válkám: „Čtyřicet tisíc bylo obránců Jana Husa. Byla to divá zvěť, kterou přísnost koncilu vyplašila a zbavila pout.

Kněží, které potkali, platili svou krví za krutost kostnických otců. Jan, zvaný Žižka... barbarský vůdce těchto barbarů více než jednou zvítězil nad Zikmundem“. Voltaire připojuje i legendu, podle které byla po Žižkově smrti jeho kůže použita na buben.

S husity se setkáme ještě v souvislosti s Basilejským koncilem. Kapitulu LXXXVI, která se zabývá tímto koncilem, věnuje Voltaire především vztahům mezi západním a východním křesťanstvím. Teprve v závěru věnuje dva odstavce české delegaci vedené Prokopem Holým, a to pouze proto, aby zaznamenal anekdotu, která je podle jeho názoru charakteristická pro rozdíl mezi Basilejským a Kostnickým koncilem: Prokop Holý „zastával mimo jiné tezi, že *mníši jsou ďáblovým vynálezem*. ‚Dokážu to, řekl. Není pravda, že je Ježíš Kristus nezavedl? — To nepopíráme, řekl kardinál Julian. — Tak vida! řekl Prokop, je tedy jasné, že to byl ďábel.‘ Úvaha hodná českého kapitána té doby. Eneáš Silvius, svědek té scény říká, že Prokopovi odpověděli pouze výbuchem smíchu; nešťastným Janu Husovi a Jeronýmovi odpověděli rozsudkem smrti.“¹⁰

Husa a husitské války tedy Voltaire interpretuje ve shodě se svým protiklerikalistickým postojem jako důsledek tvrdohlavosti teologů. Jestliže Hus, a především

7 Tamtéž, díl II., s. 4.

8 Tamtéž, díl II., s. 4.

9 Tamtéž, díl II., s. 6.

10 Tamtéž, díl II., s. 5.

Jeroným nacházejí v jeho očích milost, první za svou odvahu a druhý za svou výmluvnost, ale i mravní sílu, kterou po zaváhání projevil, husité sami se mu jeví jako barbarský lid v barbarské zemi a době.

Na další dvě století Čechy z Voltairova obzoru mizí. Voltaire nebyl informován ani o mírovém plánu Jiřího z Poděbrad, který by pravděpodobně jinak mohl zaujmout jeho pozornost. Ale tento projekt zůstal jen projektem a neměl vliv na chod světových a evropských dějin, kterými se Voltaire zabýval. Není divu, že se Čechy a Češi objevují v jeho knize až v souvislosti se vznikem třicetileté války. I zde chápe Voltaire náboženskou neústupnost na obou stranách jako příčinu všeho zla.

„Češi si stěžovali na náboženské otázky a rozpoutaly se nesmírné vášně. Protestanti chtěli obnovit chrámy, které katolíci rozbořili. Státní rada Matyáše a Ferdinanda se vyslovila proti protestantům; ti vtrhli do místnosti rady a vyhodili ze sálu na ulici tři významné úředníky. Toto vzplanutí je charakteristické pro násilí lidu, násilí, které je vždy větší než tyranie, na niž si stěžuje.“¹¹ Nehledě na drobné nepřesnosti v tomto odstavci a na snad nepřilíživé šťastné použití slova „lid“ v komentáři, Voltaire — na rozdíl od pozdější české historie — nechápe defenestraci jako počátek třicetileté války. Ten datuje až o dva roky později, k bitvě na Bílé hoře.

České dějiny se tedy u Voltaira objevují jen dvakrát, a to jako dějiny politické. Voltaire, který se jinde snaží vykládat dějiny jako dějiny civilizace, nenachází v Čechách 15. a 17. století látku pro tento postup. Jedinou výjimku tvoří založení Karlovy univerzity. Ta je však chápána spíše jako nositelka náboženských a snad i národnostních sporů, než jako výrazná kulturní instituce. Na rozdíl od západní Evropy, v níž se probouzí a kvete renesance, zůstává střední Evropa doménou náboženských sporů. Líčení českých dějin — stejně jako líčení politických dějin v západní Evropě — tedy opravňuje Voltaira k výroku, který se objevuje v dopise vévodkyni de Saxe-Gotha: „Hrůzy minulých století chválí století nynější.“¹² Není třeba zdůrazňovat, že se Voltaire nedožil konce toho století, které chápal jako století rozumu.

L'HISTOIRE TCHÈQUE VUE PAR VOLTAIRE

L'auteur tacherait montrer, comme un peu une curiosité, la vision de l'histoire tchèque que l'on peut trouver dans *Essai sur les mœurs de Voltaire*. Voltaire ne s'est intéressé qu'aux deux épisodes de l'histoire tchèque qui, justement sont en étroite relation avec l'histoire de l'Europe: c'est le mouvement hussite et la défenestration de Prague en 1618. S'efforcant de comprendre l'histoire comme celle de la civilisation, Voltaire ne trouve pas dans la Bohême du XVème et du XVIIème siècles, les moyens d'appliquer cette méthode. Selon lui, la différence de l'Europe Occidentale ou commence et fleurit la Renaissance, l'Europe Centrale demeure enfermée dans les controverses religieuses.

11 Tamtéž, díl III., s. 45.

12 Tamtéž, díl III., s. 617.